

Terminológia ženských rol v mestskej komunite 18. storočia vo Fonde Magistrátu mesta Prešov

Anotácia:

Príspevok sa zameria na analýzu dobových názvov a označení žien v mestských písomnostiach Magistrátu mesta Prešov z 18. storočia. Skúma terminologickú diverzitu rodových rol, spoločenské hierarchie a sociálne kategorizácie žien prostredníctvom rozboru dobových dokumentov. Cieľom je poskytnúť komplexný pohľad na rodové pomenovania a ich výpovednú hodnotu o sociálnej štruktúre a spoločenských vzťahoch v mestskom prostredí raného novoveku.

Úvod - Rodové vzťahy a sociálna kategorizácia žien v ranonovovekých mestách

Dobové písomnosti mestských magistrátov predstavujú mimoriadne cenný prameň pre pochopenie sociálnej štruktúry a rodových vzťahov ranonovovekej spoločnosti. Termíny používané na označovanie žien v 18. storočí nie sú len neutrálnymi pomenovaniami, ale predstavujú komplexný systém sociálnej kategorizácie, ktorý zároveň odrážal a formoval spoločenské hierarchie. Pri štúdiu archívnych prameňov z mestského prostredia je pozoruhodné, ako diferencovane sa pristupovalo k pomenovávaniu ženských osôb. Používané termíny výrazne reflektovali nielen životné obdobie ženy, ale aj jej sociálny a majetkový status, a predovšetkým jej vzťahovú pozíciu voči mužom (otcovi, manželovi) alebo inštitúciám (cirkvi, mestu). Tento systém pomenovávania je v značnom kontraste s označovaním osôb mužského pohlavia, ktoré bolo spravidla jednoduchšie a priamočiarejšie. Terminológia používaná v dobových prameňoch tak predstavuje významný indikátor stupňa genderizácie ranonovovekej spoločnosti. Používané pojmy nielen odrážali existujúce rodové rozdelenie spoločnosti, ale zároveň ho aj aktívne upevňovali a formovali. Každý termín v sebe niesol jasne definovaný súbor spoločenských očakávaní, práv a povinností spojených s danou kategóriou. Tento systém kategorizácie bol obzvlášť významný v mestskom prostredí, kde sa stretávali rôzne sociálne vrstvy a kde vyvstávala potreba jasnej sociálnej hierarchie. Mestské písomnosti tak prostredníctvom používanej terminológie nielen dokumentovali, ale aj aktívne utvárali a udržiavali existujúci spoločenský poriadok založený na rodovej diferenciacii. Štúdium tejto terminológie by mohlo poskytnúť pohľad na mechanizmy sociálnej kontroly a hierarchizácie v ranonovovekej spoločnosti, a poodhaliť, ako jazyk a administratívna prax prispievali k udržiavaniu patriarchálneho spoločenského usporiadania.

Kategorizácia ženských rol

Slobodné ženy – panny

V ranonovovekej mestskej spoločnosti predstavovali slobodné ženy špecifické sociálne skupiny, ktorých postavenie bolo regulované právnym systémom a mestskou správou. Patrili sem nevydaté ženy, bezdetné vdovy, slúžky, nádenničky, pomocné sily, ale aj prostitútky a tuláčky. Išlo o nezaopatrované ženy bez mužského dohľadu, nad ktorými sa spoločnosť snažila udržať kontrolu. Termín "panna" predstavoval v ranonovovekej spoločnosti komplexný sociálny konštrukt, ktorý výrazne presahoval jeho dnešné, prevažne biologické chápanie. Označoval nielen fyzický stav sexuálnej nedotknuteľnosti, ale primárne sociálny status nevydatej ženy. Táto duálnosť významu nebola v dobovom vnímaní rozdelená, ale tvorila jednotný koncept "panenského stavu", ktorý definoval postavenie ženy v spoločnosti.

Ranonovoveká spoločnosť pristupovala ku konceptu panenstva ako k významnému sociálnemu markeru, ktorý určoval nielen morálny status ženy, ale aj jej právne postavenie a spoločenské možnosti. Mravoučné spisy tohto obdobia venovali značnú pozornosť výchove "panien", pričom zdôrazňovali potrebu zachovania tak telesnej čistoty, ako aj morálnej bezúhonnosti. Tento dôraz na duálnu povahu panenstva sa prejavoval v komplexnom systéme sociálnych noriem a očakávaní. Symbolická rovina panenstva sa manifestovala prostredníctvom rôznych kultúrnych znakov, z ktorých najvýznamnejším bol veniec. Tento symbol v sebe spájal tak telesný aspekt panenstva (víťazstvo nad telesnými žiadosťami), ako aj sociálny status slobodného stavu. V priebehu 17. storočia možno pozorovať postupnú transformáciu vnímania tohto pojmu, čo sa prejavilo aj v jazykovej rovine zavedením nového termínu "slečna". Tento výraz, pôvodne vyhradený pre neprovdané ženy šľachtického pôvodu, naznačuje začiatok procesu diferenciacie medzi biologickým a sociálnym aspektom panenstva. Tento lingvistický vývoj odzrkadľuje širšie spoločenské zmeny vo vnímaní ženskej identity a postavenia. Protestantská tradícia, ktorá v tomto období získavala na význame, priniesla nový pohľad na panenstvo ako na prechodnú životnú etapu pred manželstvom. Tento koncept sa však nevyučoval s katolíckym poňatím panenského celibátu, ale skôr dochádzalo k ich vzájomnému prelínaniu a dopĺňaniu v dobovom diskurze. Právne postavenie "panien" v mestskom prostredí bolo špecifické a často podliehalo prísnej kontrole zo strany vrchnosti. Slobodné ženy bez mužského dohľadu predstavovali pre spoločnosť problematickú skupinu, čo sa prejavovalo v rôznych regulačných opatreniach. Príkladom môže byť súdny prípad Susanny Harcsar z roku 1780, ktorý ilustruje, ako spoločnosť pristupovala k slobodným ženám a ako sa snažila kontrolovať ich pohyb a aktivity. Konštrukcia panenstva v ranom novoveku tak predstavovala komplexný systém sociálnych, právnych a morálnych noriem, ktoré formovali identitu nevydatých žien. Tento systém slúžil ako nástroj sociálnej kontroly a zároveň definoval očakávané správanie a postavenie žien pred vstupom do manželstva. Postupná transformácia chápania panenstva od jednotného konceptu k rozdielnemu vnímaniu jeho biologických a sociálnych aspektov odráža širšie spoločenské zmeny v procese genderizácie ženy v ranonovovekej spoločnosti. Tento historický vývoj má značný význam pre pochopenie procesu formovania rodových rolí a postavenia žien v spoločnosti. Ukazuje, ako boli biologické a sociálne aspekty ženskej identity neoddeliteľne prepojené a ako toto prepojenie ovplyvňovalo život žien v ranonovovekej spoločnosti.

Vydatá žena

Manželstvo predstavovalo v ranonovovekej spoločnosti zásadný zlom v živote ženy a v dobovom vnímaní jej spoločenského postavenia. Až nadobudnutím manželského statusu získavala žena v spoločnosti skutočnú vážnosť a stávala sa plnohodnotnou dospelou osobou. Vydatom nadobúdala status svojho muža a jej spoločenská vážnosť priamo závisela od autority a postavenia jej manžela. V náboženskom a spoločenskom diskurze bolo manželstvo chápané ako základný stav ustanovený Bohom. Argumentácia vychádzala najmä z biblického textu, kde prví ľudia boli stvorení ako manželia a manželstvo bolo nariadené Bohom ešte pred prvotným hriechom. Od tohto "prirodzeného poriadku" sa odvíjali aj základné vzťahy medzi mužmi a ženami, ktorých vzorom boli prví manželia Adam a Eva.

Postavenie mužov a žien bolo vnímané ako Bohom daný plán vyjadrený v akte stvorenia: muž bol stvorený ako prvý, mal teda mať prednosť, žena bola stvorená pre muža ako jeho pomocnica. Pozícia ženy bola vždy vyjadrovaná vo vzťahu k mužovi - bola mu podriadená, ale muž ju mal milovať, keďže bola súčasťou jeho tela. Tento hierarchický vzťah sa prenášal aj do praktického života. V rámci meštianskej spoločnosti a domácnosti bola žena síce stále podriadená manželovi a nemohla slobodne konať, ale v porovnaní s nevydatou ženou sa jej postavenie výrazne zlepšilo. Jej právna subjektivita sa rozšírila - mohla vystupovať pred magistrátom, skladať prísahy a v niektorých prípadoch dokonca samostatne podnikáť. Dokladá to prípad Marie Anny, označenej ako "honestá matrona" (čestná matróna), ktorá vystúpila pred mestskou radou so svedeckou výpoveďou o krádeži jej obchodného tovaru. Život vydatej ženy vyplňala primárne starostlivosť o deti, manžela a domácnosť, ale často sa jej dostávala aj možnosť podieľať sa na výkone manželovho povolania či vykonávať samostatnú zárobkovú činnosť. Dobová spoločnosť vnímala ženy ako prirodzene slabšie a menej schopné, preto im boli určené práce zodpovedajúce tomuto postaveniu. Mužom, ktorí boli vnímaní ako silnejší, pripadali náročnejšie a zodpovednejšie práce, vrátane vládnutia nad ženami ako slabšími bytosťami. Tento "prirodzený poriadok" bol považovaný za Bohom daný a teda absolútne dobrý. Akýkoľvek protest proti nemu či jeho prevracanie (napríklad keď ženy vládli mužom alebo vykonávali "mužské" práce) bol vnímaný nie ako smiešny, ale ako zlý, pretože sa protiviaci Božiemu poriadku. Manželstvo tak predstavovalo kľúčovú inštitúciu, ktorá definovala spoločenské postavenie žien. Napriek pretrvávajúcej podriadenosti manželovi prinášalo vydatým ženám väčšiu mieru právnej subjektivity a spoločenskej vážnosti v porovnaní s nevydatými ženami.

Vdova

Vdovstvo predstavovalo špecifický sociálny status, ktorý prinášal ženám rozporuplné postavenie. V náboženskom diskurze bola vdova definovaná ako žena, ktorá stratila svojho mužského ochrancu. Podľa dobového chápania, ak boli manželia jedným telom, kde muž bol hlavou ženy, vdova predstavovala telo bez hlavy. Jej biedna situácia nebola vnímaná len cez prizmu hmotnej núdze, ale najmä ako strata základného určenia ženy - byť pre muža. Sociálne a ekonomické postavenie vdov sa výrazne líšilo podľa ich majetkových pomerov. Pre majetné meštianske ženy znamenalo vdovstvo relatívnu slobodu a samostatnosť. Po manželovi zvyčajne zdedili výstavný dom so zavedenou remeselníckou alebo obchodnou živnosťou, ktorú mohli ďalej viesť. Príjmy získavali z prenájmu nehnuteľností, z varenia piva, vinného šenku či poľnohospodárskej činnosti. Napríklad v pražskej bernej rule sa medzi majiteľkami zdaňovaných domov nachádzali prevažne vdovy, ktoré boli označené ako remeselníčky. V sliezkych mestách v prvých desaťročiach 18. storočia tvorili samostatné ženy 5-26,4% z počtu vlastníkov domov. Tieto majetné vdovy sa vymanili z podriadenosti manželovi, stali sa hlavou domácnosti a mohli si dovoliť omnoho slobodnejšie konanie. Zároveň mohli naďalej využívať spoločenskú prestíž, ktorú nadobudli manželstvom. Ilustruje to prípad vdovy Susanny Redlicziovej, ktorá po smrti manžela požiadala o možnosť ďalej prevádzkovať jeho tlačiareň. Napriek záujmu konkurenčného tlačiarenského majstra mesto podporilo jej žiadosť, hoci za podmienky, že za splatenie

jej dlhov zaručia dvaja dôveryhodní mešťania. Naproti tomu vdovy z chudobnejších vrstiev sa ocitali v oveľa zložitejšej situácii. Boli často odkázané na milosrdenstvo cirkvi a mesta. Ich ochrancom sa mohla stať vrchnosť, príbuzní, alebo sa mohli znovu vydať. Alternatívou bolo obrátiť sa na Boha ako ochrancu vdov a sirôt a prijať úlohu "Božej dcéry". Vdovský stav tak predstavoval komplexný sociálny fenomén, ktorý odrážal dobové náboženské predstavy i sociálno-ekonomické reality. Kým majetným vdovám prinášal možnosť relatívnej samostatnosti a pokračovania v rodinnom podnikaní, pre chudobné vdovy znamenal často život v núdzi a závislosť na podpore iných. Mestá sa pritom snažili zmierňovať ťažké postavenie ovdovelých žien rôznymi formami podpory a právnych úľav.

Genderizácia prostredníctvom rodovej terminológie

Prostredníctvom týchto termínov môžeme sledovať jemné mechanizmy rodovej diferenciacie, ktoré nielen opisovali, ale aj aktívne konštruovali ženské role v mestskej komunite raného novoveku. Rodový výskum vychádza z niekoľkých kľúčových predpokladov. Predstavy o feminite sú historicky premenlivé a ženská identita nie je jednotná, ale diverzifikovaná. Rodové vzorce správania sú špecifické pre jednotlivé kultúry a spoločenské kontexty. Tieto vzorce sa diferencujú na základe sociálneho postavenia, časového zasadenia, geografickej lokality a rasových a etnických charakteristík.

V ranonovovekej spoločnosti bolo postavenie ženy fundamentálne definované vzťahom k mužskej autorite. Právne dokumenty a dobové pramene identifikovali ženskú identitu primárne prostredníctvom príbuzenských rol: dcéry, manželky, vdovy a matky. Tieto kategórie nereflektovali individuálnu subjektivitu, ale slúžili ako nástroj spoločenskej kontroly a kategorizácie. Ranonovoveká terminológia hierarchizovala ženské identity. Každý lingvistický termín implikoval definovaný spoločenský status. Označenia ako *honesta matrona* vs. *puella* priamo vypovedali o sociálnom postavení ženy. Terminológia fungovala ako mocenský nástroj kategorizácie a kontroly.

Ženské identity boli primárne konštruované cez vzťah k mužovi. Termíny odvodzovali svoju legitimitu od mužskej autority, pričom samostatná ženská identita bola minimalizovaná.

Rodová kategorizácia predstavuje komplexný spoločenský proces, kde jazykové označenia nie sú len neutrálnymi pomenovaniami, ale aktívnymi nástrojmi sociálnej konštrukcie rodových rol.

Mocenské aspekty terminológie

Dobová terminológia plnila niekoľko kľúčových funkcií. Umožňovala presné spoločenské zaradenie, definovala priestor konania a práv jednotlivých ženských kategórií.

Jazykové označenia determinovali priestor pôsobenia žien, povolené a nepovolené aktivity, priestorovú mobilitu, ekonomické možnosti a prístup k majetku a podnikateľským aktivitám.

Jazyk v ranonovovekej spoločnosti nebol len komunikačným nástrojom, ale aktívnym mechanizmom reprodukcie mocenských štruktúr a rodových nerovností.

Lingvistické termíny tak nie sú neutrálne, ale mocensky zaťažené. Jazyk je aktívnym nástrojom spoločenskej regulácie a rodové kategorizácie sú dynamickým, neustále sa meniacim procesom. Komplexnosť rodových vzťahov sa odhaľuje práve prostredníctvom jemných lingvistických

mechanizmov, ktoré nielen opisovali, ale aktívne konštruovali ženské role v mestských a vidieckych komunitách raného novoveku.

Príklady terminologickej diferenciacie

Jednotlivé termíny mali špecifický význam a spoločenskú funkciu. Virgína (panna) symbolizovala sexuálnu čistotu a spoločenskú kontrolu. Puella (dievča) reprezentovala bytosť vyžadujúcu permanentný dohľad. Vidua (vdova) bola vnímaná ako čiastočne autonómny spoločenský subjekt. Honesta matrona (česná matróna) reprezentovala spoločensky akceptovanú a regulovanú pozíciu.

Jazykové praktiky genderizácie

Lingvistické stratégie rodovej diferenciacie boli komplexným mechanizmom spoločenskej kontroly, ktorý zahŕňal definovanie identity cez vzťahovosť, hierarchizáciu spoločenských rol a systematické obmedzovanie individuálnej subjektivity žien. Tieto stratégie mali hlboké právne dôsledky, keďže terminológia priamo ovplyvňovala právne postavenie žien, určovala rozsah ich práv a povinností a fungovala ako sofistikovaný nástroj spoločenskej regulácie.

Mechanizmy rodovej diferenciacie

Jazykové označenia zásadným spôsobom determinovali priestorové a ekonomické možnosti žien. Prostredníctvom presne definovaných termínov boli ženám určované priestory pôsobenia, definované povolené a nepovolené aktivity a kontrolovaná ich priestorová mobilita. Ekonomické aspekty týchto označení boli rovnako dôležité – determinovali ekonomické možnosti žien, ovplyvňovali ich prístup k majetku a podnikaniu a zásadným spôsobom definovali ich ekonomickú subjektivitu. Týmto spôsobom jazyk nielen opisoval, ale aktívne konštruoval a obmedzoval spoločenské role žien v ranonovovekej spoločnosti.

Záver

Dobová terminológia prostredníctvom jazyka kategorizovala ženské identity, definovala spoločenské hierarchie, reprodukovala mocenské štruktúry. Je dokladom rodových vzťahov a postavení, aktívnym mechanizmom spoločenskej reprodukcie rodových vzorcov. Používané termíny nie sú neutrálne a rodové kategorizácie boli a sú dynamickým procesom. Tento pohľad približuje komplexitu rodových vzťahov v ranonovovekej spoločnosti prostredníctvom jemných lingvistických mechanizmov. Prostredníctvom týchto termínov môžeme sledovať jemné mechanizmy rodovej diferenciacie, ktoré nielen opisovali, ale aj aktívne konštruovali ženské role v mestskej komunite raného novoveku.

Bibliografia

Štátny archív v Prešove, Fond Mgaistrát mesta Prešov

Kniha rozhodnutí magistrátu, 1711 – 1727, inv. č. 456, sign. 2382.

Protokol úradných zápisov mestskej rady, 1777-1780, inv. č. 14, sign. 2380.

Kniha majetkovoprávnych záležitostí. 1700-1767. inv. č. 477. sign. 2392.

BUŇATOVÁ, Marie. Podnikání žen v raně novověké Praze a jejich zapojení do obchodu s kramářským zbožím. In: FEJTOVÁ, Olga (ed.). Pražský sborník historický. XLVI. Praha: Archiv hl. m. Prahy, 2018. ISSN 0555-0238.

BUTLER, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990.

ČADKOVÁ, Kateřina, Milena LENDEROVÁ a Jana STRÁNÍKOVÁ (eds.). *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. ISBN 80-7194-920-5.

DUDEKOVÁ, Gabriela, Lydia PETRÁŇOVÁ, et al. *Na ceste k modernej žene: Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 2011. ISBN 978-80-224-1189-9.

JIRÁNEK, Tomáš, et al. (eds.). *Gender history - to přece není nic pro feministky: kniha, kterou napsali přátelé a studenti Mileny Lenderové u příležitosti jejího těžko uvěřitelného životního jubilea*. 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017. ISBN 978-80-7560-088-2.

JIŘINCOVÁ, Barbora. *Ženy v rekatolizaci českých zemí*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, 2018.

LACLAVÍKOVÁ, Miriam a Adriana ŠVECOVÁ. *Dlhá cesta k právnej emancipácii ženy v rodinných a majetkových vzťahoch*. *Historický časopis*. 2018, roč. 66, č. 4. ISSN 0018-2575.

LENDEROVÁ, Milena, et al. (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.

LENDEROVÁ, Milena. *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0375-6.

LENDEROVÁ, Milena. *Obraz žen Francouzské revoluce v jazykově české odborné a populární literatuře*. *Studia Historica Nitriensia*. 2021, roč. 25, č. 2, s. 408-422. ISSN 1338-7219. DOI: 10.17846/SHN.2021.25.2.408-422.

LENGYELOVÁ, Tünde (ed.). *Žena a právo: Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004. ISBN 80-88880-59-9.

MALANÍKOVÁ, Michaela. *Oddělené sféry, nebo komplementarita? Interakce mužů a žen na pozadí středověkého města*. In: *Theatrum historiae*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009, roč. 5. ISSN 1802-2502.

NAJMANOVÁ, Veronika. „Jak bychom přirozeně žítí měli, abychom dosáhli věku nejvyššího.“ *Gender v tzv. „Domácích lékařích“ druhé poloviny 19. a počátku 20. století*. *Dějiny-teorie-kritika*, 2015, roč. 12, č. 1.

RATAJOVÁ, Jana a Lucie STORCHOVÁ (eds.). *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží: Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptorium, 2009. ISBN 978-80-87271-08-7.

STŮJ, Pavel. *Nelítostné matky a krutí otcové. Infanticida jako nástroj náboženské propagandy na příkladu raněnovověké letákové literatury*. *Historica Olomucensia*. 2017, č. 52.

SZEGHY, Blanka. *K otázce nevěstinců v období pozdního středověku a na prahu novověku*. In: PURDEK, Imrich (ed.). *Historia mea vita. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vladimíra Segeša*. Bratislava: Vojenský historický ústav v Bratislavě, 2017. ISBN 978-80-89523-63-4.